

Eperjessy Kálmán

A Csanádvármegyei Könyvtár megalakulása és működése 1926-1947*

Makói emlékeim között keresgéelve egy csoportkép került a kezembe. 1936-ban Péter és Pál napján készült a török időkben elpusztult ősi kopáncsi templom felszentelése alkalmából. *Gyenge Miklós*, az egyik makói napilap szerkesztőjének felvétele. Rajta vannak a képen: *Glattfelder Gyula* csanádi püspök, Fáy István főispán, *Tarnay Ivor*, Csanád megye alispánja, *Nikolszky Jenő*, Makó város polgármestere, *Csepregi Imre* prelátnak plébános, *Sopsich János* kanonok; fővárosi és vidéki kulturális egyesületek képviselői, köztük e sorok írója is a Magyar Történelmi Társulat képviselőjében, akkor már mint szegedi lakos.

Szép kiállítás volt a megye közönségétől e műemlék jellegű templom restaurálása. Nem csoda, hogy országos érdeklődés kísérte a romjaiból új életre kelt műemlék sorsát. Valami lenyűgöző hatása volt mindenkire, aki a közelébe került. Reám is. Érezniünk kellett a történelem leheletét. A mai Mezőkopáncs már az államalapításkor egyházashely volt. Olyan község, ahová István király törvénye értelmében tíz falu népe járt templomba. Vasárnapi piaca látogatott vásárhely volt. Rangos község volt azért is, mert nem messze esett a megye székhelyétől, Marosvártól, Csanád vezér ispáni várától és Gellért püspök székhelyétől. Közel volt a Maros folyóhoz is. A Gellért-legendában olvashatjuk, hogy a kereszténység szervezősekor ezen a vidéken is a falusi bírák tömegesen hajtották a népet a folyóba keresztelkedni.

A templomszentelés alkalmából a Csanádvármegyei Könyvtár szerkesztősége két egymásra következő számával is adózott a nagy eseménynek: *Szabó Imre* „Makó-mezőkopáncsi templomrom” és *Bálint Alajos* „A Makó-mezőkopáncsi középkori temető síremlékei”.

Egybeesett a ritka ünneppel a Csanádvármegyei Könyvtár fennállásának tizesztendő évfordulója. Önerzeten írtam akkor a sorozat szerkesztője a 31. füzethez mellékelt függelékben, hogy: „*Ma tíz esztendeje indítottam meg boldogult Barna János barátommal ezt a sorozatot azzal a céllal, hogy a Csanád vármegye múltjára vonatkozó anyagot összegyűjtjük, feldolgozzuk, vagy a feldolgozás számára előkészítsük. Hála a Gondviselésnek, hogy kezdeményezésünk nem maradt szalmaláng. Ha az induláskor bejelentett programot nem is valósítottuk meg teljes egé-*

---

* Eperjessy Kálmán itt közölt visszatekintése 1966-ban jelent meg *A Makói Múzeumi Baráti Kör Értesítőjében*.

szében, de dolgoztunk, és most a tíz éves évfordulón eredményekre hivatkozhatunk. Az idáig 30 kötetet tartalmazó Csanádvármegyei Könyvtár számottevő tényezője lett a magyar helytörténeti irodalomnak. A sorozatban megjelent munkák mindegyike tudományos értéket képvisel, amint azt a tárgyilagos kritika többszörösen megállapította. Örömmel tapasztaltuk, hogy a kezdeményezésünk a hazai törvényhatóságok tetszésével is találkozott, és egyesek hasonló kiadványsorozatot indítottak.”

A sorozat megindításának gondolata az enyém volt. A végrehajtásban *Barna János*, a helyi kereskedelmi iskola igazgatója is segédkezett, mint a Csanádvármegyei Könyvtár társszerkesztője. Sokszor elgondolkoztam, hogy vajon honnan vette az ösztönzést a budai Eötvös Kollégiumból az alföldi homokra került fiatal tanár egy ilyen vállalkozás megindításához. Megadja rá a feleletet a *Csanádi Kalendáriumban* (Makó, 1947) megjelent „Makó szellemi életének gyökerei” című közleményem. Eszerint Makó szellemi kibontakozásában megállapítható a folytonosság. E város nemcsak igazgatási és gazdasági funkciókat látott el a Maros alsó szakaszának területén, hanem kulturálisakat is. Vonzásterületére a szomszédos kultúrcentrumok: Arad, Szeged, Temesvár és Hódmezővásárhely hatósugarai nem értek el. Felölelte körülbelül annak a török időkben elpusztult 15 községnek a határát, amelyek Makó városba beolvadva, annak területét és lélekszámát megsokszorozták. Urbanizálódása során komoly szellemi tőkét gyűjtött e parasztváros. Szellemi birtokállománya nem pillanatnyi felbuzdulásból, és nem egy nemzedék munkájából tevődött össze. Benne van több egymásra következő nemzedék erőfeszítése.

Makó szellemi kibontakozása, amint azt Mezőkopáncs példája is illusztrálja, a tatárdúlástól rövid időre megszakítva, a török időkig felfelé haladó irányú volt. A törökjárás sem szakította meg végleg a város szellemi folytonosságát. A hódoltság alatt háromszor pusztult el és háromszor települt újjá. Miközben hajlékot adott egy új kultúrának: a reformációnak.

Az új hit prédikátorai Makón is a szellemi élet erős várává építik ki az iskolát, amelynek neveltjei: értelmes parasztek, élelmes kupecsek és iparospolgárok, meg tudnak birkózni a vezetők nélkül maradt város sorsintézésének feladataival. *Szőnyi Benjamin* hódmezővásárhelyi prédikátor jegyezte fel, hogy „már a XVIII. században működött Makón egy felsőbb iskola, amely a gyulaiénál is előbbrevaló volt. Rendszerint 20-30 tógátus ifjú tanult filozófiát és teológiát, akik a közeli vidék tanítói és prédikátorai lettek.” Ezt a felső iskolát tekinthetjük a kibontakozó szellemi élet Alma Mater-ének, amelynek szervezetére és hagyományaira épültek fel a következő századokban a város iskolái.

A XVIII. század Makó számára is a lassú megerősödés és felemelkedés kora volt. Új székházaikba költöznek a megszűnt és visszatérő intézmények. Felépül a megyeháza és a különböző felekezetek templomai. Majd a következő évszázadban a vagyonosodó polgárok klasszicizáló elemekkel, később empire stílusban készült hajlékai. A kibontakozó szellemi életnek egyik új órhelye volt a Hollósy Kornélia színház, 1835-ben *Szirbik Miklós* „Makó városának közönséges és az abban lévő

Reformata Eklézsiának különös leírása” címen megírja a város forrásértékű krónikáját. A lokálpatriotizmustól fűtött szellemi élet pezsgésének hű tükrői a különböző néven megjelenő, időnként megszűnő és újból feleledő heti- és napilapok. A millenium évében alakult és az első világháború után újjáéledt Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat a vármegye és város történelmi emlékeinek számbavételét tűzte ki feladatul. Ezeknek a hagyományoknak egyenes folytatásául szántuk a Csanádvármegyei Könyvtár sorozatot, amelynek összesen negyvenhárom kötete jelent meg.

Úgy érezzük, hogy az elmúlt évtizedek távlatában a szerkesztői elfoglaltság vádja nélkül tehetünk néhány megjegyzést a sorozatra és annak munkatársaira.

1926-ban Barna Jánossal együtt voltunk a sorozat szerkesztői és kiadói. Makóról való távozásom után (1928) is megtartottam a szerkesztést és a 26 számtól kezdve magam jegyeztem a sorozatot. 1936-ban a Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulattal szorosabb kapcsolatba kerülvén, annak főtítkára, Arva János megyei főlevéltáros is részt vett a szerkesztésben. A 31. számtól kezdve együtt jegyeztük a sorozatot. Nem mulaszthatom el kifejezni köszönetemet áldozatos munkájáért. A levéltári anyag rendelkezésre bocsájtása és szakszerű tanácsai nagy segítséget nyújtottak a munkatársaknak.

Két évtized alatt negyvenhárom kötet látott napvilágot huszonegy szerző tollából. Közülük többen már nincsenek az élők sorában.

Móra Ferenc „A lovassirok Kunagótán” (5.) című mű szerzője „tiszteletbeli makói”-nak nevezte magát. Szoros baráti kapcsolatok fűzték Diósszilágyi Samuhoz, Makó literátus főorvosához. Mint régész is szívesen időzött Csanád megyében. A Bökényben végzett ásatásait e sorok írója mint szemtanú kísérhette figyelemmel és „Találkozásom Móra Ferencsel, a régésszel” címen írásban is megemlékezett róla (Szeged 1957).

Lugosi Döme magas bírói állása mellett kiemelkedő, főleg színészettörténeti, irodalmi tevékenységet folytatott. Kelemen László életrajzát (9.) az irodalomtudomány a magyar színészet-történet forrásértékű műveként tartja számon. *Takáts Lajos*, a makói Csanád vezér, később a szegedi gyakorló gimnázium neves tanára két értékes füzetrel gyarapította a sorozatot. „Az apátfalvi nyelvjárás” című munkájával (7.) a szegedi egyetemen bölcsészdoktori fokozatot kapott.

Kecskeméti Ármán, Makó tudós főrabija „A csanádvármegyei zsidók történetét”-t írta meg (16.). Nevezettnek túljutott híre a megye határán. A keleti történet kutatása terén végzett munkásságáért egyetemi magántanári címet kapott. *Joó Imre* megyei főorvos hosszú évek orvosi megfigyeléseit foglalta össze „Csanád-Arad-Torontál vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai” című úttörő, forrásértékű munkájában (21.). Barna János szerzői minőségben is szerepel a sorozatban három színészettörténeti munkájával (18., 23., 25.). A fiatalon elhunyt *Bálint Nagy Istvánra* a „Kolerajárványok Csanád vármegyében” című mű (15.) szerzőjére mint orvostörténészre is félfigyeltek. Az orvostörténetből a szegedi egyetemen magántanári fokozatot szerzett. Csepregi Imre apátplébános, a mezőkopáncsi templom restau-

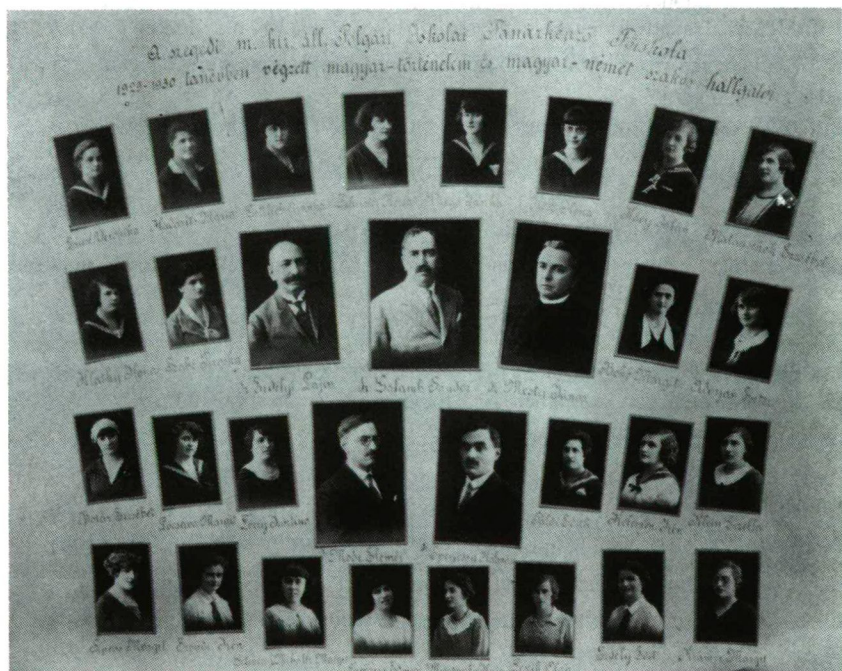
rálásának kezdeményezője, a „Havi Boldogasszony kép”-ről írt művével (33.) szerzőként is szerepel a sorozatban. A harctéren elesett *Bohdaneczy Edvin* csak orosz-lánkörmeit mutathatta meg a „Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században” című értékes munkájával (36.), amelyet a szegedi egyetem bölcsészettudományi értekezésül elfogadott. Oroszlánrésze volt a sorozat színvonalának emelésében *Juhász Kálmán* Csanád egyházmegyei kanonoknak „A Csanád egyházmegye története” című többkötetes mű szerzőjének. A kilenc kötetre terjedő mű 1699-ig tartalmazza a püspökség történetét. Külön kötet „A csanádi Székeskáptalan a középkorban (1030–1552)”. Megírta továbbá egykori plébánosi állomáshelyének történetét „A százéves Kúbekháza” címen.

Ennyit az eltávozottakról. Essék még néhány szó az élőről is. Sorozatunk első számának Bálint Alajos, a Csongrád megyei múzeumok igazgatója a szerzője. E munkájában, amelyet bölcsészettudományi értekezésül nyújtott be, a neves szerző természetének még csak zsenijét adhatta. A 32., 34. és 37. számú füzetek már a vérbeli régész megnyilatkozásai. *Árva János* a Csanád vármegyei boszorkányperekről (8.); *Diószeghy András* kereskedelmi iskolai igazgató a megye szülöttéről, Rotaresti Dobsa Lajosról (11.), *Peja Győző*, akkoriban a makói gimnázium tanára, Makó és környékének felszínéről írt (27.). *Márton György* előbb a makói, majd a szegedi gyakorló gimnázium tanára, két értékes, hézagpótló tanulmányt közölt a makói hagyományról (3., 13.). *Banner János* egyetemi tanár, akkor a szegedi régészeti tanszék adjunktusa, két megyei vonatkozású régészeti tanulmány szerzője (4., 10.). *Kovács Gyula* építész-mérnök, példamutató, gazdagon illusztrált tanulmányt írt a XVIII–XIX. századi alföldi város építészetről, amelyet Szekfű Gyula is alapul vett magyar történetének vonatkozó helyén (17.). Büszkén hivatkozunk rá, hogy mi tartottuk keresztvíz alá *Erdei Ferenc*nek jogszigorló korában írt első tanulmányát „A makói parasztság társadalomrajza” (26.). Szabó Imrének „A makói-mezőkopáncsi templom”-ról szóló igényes munkájáról már feljebb szoltunk. *Kiss Mária Hortensia* „Kiszombor története” (35.) címen 1940-ben az átlagból messze kiemelkedő helytörténeti munkát írt. A sorozat szerkesztője a 2. számú füzetben egy szántás közben felszínre került Árpád-kori éremsorozatot ismertet, amelyet a numizmatikai irodalom „Kopáncspusztai éremlelet” címen tart számon. Ugyan ő a Maros szabályozásáról szóló tanulmányában (12.) a város 1753. évi addig ismeretlen térképét közli. A 6. számú köteteként pedig Szirbik Miklós 1835-ben kelt kéziratos munkáját rendezte sajtó alá.

Nem volna teljes e visszapillantás annak megemlézése nélkül, hogy vállalkozásunk anyagi bázisát Csanád megye törvényhatóságának támogatása jelentette. Annak első tisztviselője, a nagyműveltségű Tarnay Ivor alispán, teljes mértékben magáévá tette a Csanád vármegyei Könyvtár ügyét. Az ő segítségével nélkül füzeink az egyre rosszabbodó gazdasági viszonyok között nem jelenhettek volna meg. Jegyezzük még ide, hogy munkatársaink írói tiszteletdíj nélkül dolgoztak. Csupán munkájuk néhány példányát kapták honoráriumképpen. Vállalkozásunk sajátos profilját és talán súlyát is az adta meg, hogy csak Csanád megyei vonatkozású kéziratokat fogadhatunk el. Ebből a követelményből nem engedtünk akkor sem, amidőn a szegedi egyetem egyik

tanára egy – a megyével semmi kapcsolatban nem álló – nyelvészeti dolgozatot akart megjelentetni. A Csanádvármegyei Könyvtár kézzelfoghatóan megmozgatta városunk literátus közönségét. Munkatársaink túlnyomó része a helybeli értelmiségből került ki. De még a szegediek is félig-meddig – amint az Móra Ferenc példája mutatja – makóinak vallották magukat. Banner János szegedi, majd pesti egyetemi tanár is városunk gimnáziumában kezdte meg működését. A helyi szellemi élet virágzó megnyilvánulásának kell tekintenünk, hogy egy kis vármegye, amelynek legmagasabb kultúrintézménye a makói gimnázium volt, ilyen teljesítményt nyújthatott.

Csanád megye megszűnésével a Csanádvármegyei Könyvtár működése is véget ért. Ez azonban nem jelenthet kiesést a szellemi élet folytonosságában. Biztató ígérteit láthatjuk ennek abban is, hogy a József Attila Múzeum Értesítőjében ez a közlemény megjelenhetett.

**„Szeretett tanárunknak hálás szeretettel és megemlékezéssel
a III. évf. hallgatói. Szeged, 1932. június 17.”**